

*Комарницька Наталія
(Полтава, Україна)*

ТРАДИЦІЙНЕ ПОЄДНАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ СИМВОЛІВ З УКРАЇНСЬКОЮ ВИШИВКОЮ

Чи не в кожній українській родині бережуть сімейні реліквії: вишиті сорочки, рушники, картини тощо. Українські вишиванки відзначаються своїм глибинним символізмом, що своїм корінням сягає тисячолітньої давнини. Через віки пронесли українці любов до різних речей, рослин і тварин, тому що вважали їх символами.

Ще наші далекі предки слов'яни прикрашали свої вироби найпростішими орнаментами, намагалися розібратися, як влаштований світ, знайти пояснення незрозумілого, загадкового, таємничого. Вони прагнули повернути до себе добрі сили природи, а від злих захиститися, і робили вони це за допомогою свого мистецтва. Свої поняття про світ людина висловлювала умовними знаками: пряма горизонтальна лінія означала землю, хвиляста горизонтальна – воду, вертикальна лінія перетворювалася в дощ, вогонь, сонце зображувалися хрестом. В цих елементів та їх сполучень і вибудовувався візерунок.

Стародавній хлібороб наділяв природні явища діями, почуттями, властивими живим істотам, втілюючи їх у форму птахів, тварин, фантастичних істот. Таким чином людина висловлював свої уявлення про світ в образах. Йшли століття – українська вишивка не зникла, переходячи з покоління в покоління.

Вишиванням споконвіку займалися жінки, які передавали найтипівіші, найяскравіші зразки орнаменту, кольору, вишивальну техніку. Вишивки, передаючи характерні ознаки місцевості, різняться між собою орнаментом, технікою виконання та гамою барв. Протягом багатьох віків безпосередній конкретний зміст символів на вишивках втрачався, але традиції використання їх не зникли.

За мотивами орнаменти вишивок поділяються на три групи: геометричні, рослинні, зооморфні (тваринні) й відображають елементи символіки стародавніх вірувань, культів.

Геометричні орнаменти з'явилися, мабуть, найпершими. Саме вони вважаються спільною традицією слов'ян – геометризувати зображення. Вони дуже прості: кружальця, трикутники, ромби, кривульки, лінії, хрести (прості й подвійні). Важко судити, який зміст вкладався в ці символи раніше. Сьогодні на основі їх в народній вишивці широко використовуються такі мотиви, як «баранячі роги», «кучери», «кудрявці», «гребінчики» тощо. В орнаменті подільських вишивок трапляється мотив «кривульки», або «безконечника», який відомий ще з часів трипільської культури, тобто значно раніше, ніж славнозвісний грецький меандр. Зигзагоподібний меандровий орнамент зустрічається у вишивках західних районів Поділля. До цього виду орнаментальних мотивів належать

«сосонки», «хвощ» та «перерви», що набули поширення в південних та західних районах Поділля. Відомий узор «ружи» (зірки, розетки) представляє собою перехід від геометричного до рослинного орнаменту. Іноді він нагадує зображення сонця.

На зразках трипільської кераміки *сигма* або *s-подібний* знак є одним з найпоширеніших, він зображений на посуді, а також на фігурках Рожаниць. Ще з палеоліту Бог Землі уявлявся в образі підземного змія або вужа. Щороку навесні цей змії у вигляді блискавки підіймається до неба і, поєднуючись з Богинею Неба, запліднює її. Цей міф описаний також у Ведах. Небо родить дощем, зрошуючи земну рослинність. Змія – є символом води, грому і блискавки. Ось чому, в Карпатах громовою палицею вважається тільки та палиця, якою торкалися гада. Змії є також охоронцем домашнього вогнища, а також володарем незліченних підземних скарбів, якими, за легендою, він щедро обдаровує того, хто йому сподобається. Половину «сигми» можна розглядати як спіраль, яка є схематичним зображенням еволюції Всесвіту, його безкінечності, а також рухом Сонця, знаком плодючості. Сорочка, яка вишита таким орнаментом, має лікувальні властивості. Вишивши для онука сорочку зміючками, гадючками, бабцявилікувала у нього гемофілію. Зміїна отрута – це життя чи смерть. Знаки сигми часто зустрічаються як оберегові символи на жіночих сорочках.

Крім орнаментики, що відноситься до космологічних уявлень, геометрична орнаментация включає ще низку мотивів, які мають важливе концептуальне значення і давнє коріння. Серед них мотиви квадрата, ромба та трикутника, які ще в епоху неоліту стали ідеограмами землі і родючості, а розкреслені квадрати та ромби – умовне зображення розораного поля. Зазвичай, стрічки з трикутників обрамляють рослинні мотиви. Мотив ромба домінує в орнаментации, він характерний майже для всіх слов'янських вишивок. Ромб – символ родючості, загальний символ жіночої основи в природі. На вишивках ромб зустрічається як у вигляді окремого символу, так і в поєднанні з іншими елементами. Часто в орнаментах вишивок зустрічається ромб або квадрат, розділений навхрест на чотири частини. У кожній частині міститься крапка чи маленький хрестик – символ зерна, що проростає. Такий розділ землі на чотири частини символізує також чотири пори року, чотири сторони світу. Ромби дуже часто декоруються завитками, «баранячими ріжками» та іншими символами рослинності. Часто зовнішня поверхня ромба чи квадрата оформлюється «грабелками» (зубчиками), що символізують дощ або проміння сонця, що падає на землю. У вишивці є старовинні техніки, назви їхні пов'язані із зерном – це «зерновий вивід», мережки – «вівсяночка», «гречка». Майже всі українські традиційні обряди не відбуваються без участі спеціально випеченого хліба.

Багата солярна символіка збереглась не лише у фольклорі, але й у речах, що нас оточують. Перш за все це орнаменти вишивок, килимів,

різьблення по дереву, керамічного посуду. Символом сонця тут виступають: коло, рівнораменний хрест, розетка, восьмикутна зірка, свастика, концентричні кола, коло або кілька концентричних кіл з хрестом, розетка в колі, спіраль, косий хрест, коло з променями, ромашка. Рівнораменний хрест – часто розглядається як універсальний символ, символ безсмертя, животворного незгасного джерела життя – сонця, як образ божественного вогню. Хрест є моделлю Людини і моделлю Всесвіту водночас. Вертикальна лінія хреста символізує також дух, що сходить у матерію, час, а горизонтальна, відповідно – матеріальний план буття, простір. Хліб, калачі, млинці на «Масляному тижні», корж-каліта в «Андріївських вечорницях», весільний коровай також мали солярну символіку: були круглими, як сонце, тісто сходило, як сонце сходить.

Серед елементів народно вишивки часто зустрічаються зразки з зображенням знаків «*трійця*» та «*тризуб*». Знак тризуба є знаком триєдності світобудови, символом Триєдиного Бога. Вважається, що знак тризуба походить від зображення знаку води, дощу ще за кам'яної доби. Пізніше, в період бронзи, тризуб став атрибутом Бога Грози, бурі, взагалі всіх небесних Богів. І його зображували з хвилястими, вогненними зубцями. Отже, тризуб є атрибутом водних Богів, сили й родючості води, а також він символізує блискавку, грім, полум'я. У поєднанні цих двох сил виникає вічне життя, третя, синівська сила. Тризуб також може символізувати минуле, теперішнє й майбутнє. У трикутнику втілена ідея триєдності природи Всесвіту: неба, Землі і людини. Цей знак також символізує батька, матір та дитину. Це – символ божественної Трійці. Рівнобічний трикутник символізує завершеність. Трикутник, обернений вершиною вгору, є сонячним і має символіку життя, вогню, полум'я, є символом чоловічої основи, духовності. Це також трійця любові, істини, мудрості. Трикутник, обернений вершиною донизу, є символом, пов'язаним з Місяцем, жіночою основою, водою, символізує Велику Матір, Богиню-Рожаницю. Трикутники часто розміщені на вишивках в основі «Вазонків», «Дерева життя».

Пошук кращого життя. Це типовий елемент у складних орнаментах. Часто застосовується для обрамлення або відокремлення мотивів вишивки. Іноді середина драбинки заповнюється іншими візрцями. Такі мотиви зустрічаються разом з іншими узорами. Символ «*драбинка*» тісно пов'язаний з символом «Дерева життя». Драбинка – символ сходження до вершин духовності, до Бога, до неба. Людина вірила, що драбиною, як і деревом, можна піднятися на небо. Символ використовувався у вишивці для літніх людей, нагадуючи їм, що вже скоро треба буде підійматися по драбині у вищі світи.

Колодязь – досить поширений елемент в українській орнаментіці повсюдно зустрічається у візерунках вишитих сорочок. Символізує глибину, нескінченність пізнання, зв'язок з потойбічним світом. У багатьох народних казках персонажі, стрибаючи в колодязь, потрапляють в інші

виміри та світи.

Кривулька або безконечник це вияв філософської думки: «початок і кінець», де перше й де друге? Вони знаменують «нитку життя»: народження, життя, смерть; вічність, безкінечність. Це символ вічності руху небесних світил, зокрема сонця та місяця; безкінечна зміна дня і ночі та пір року. Ці мотиви поширені на Гуцульщині, Волині, Київщині, Поділлі, Харківщині, Кубані та окремих місцях Полтавщини. Мотив-кривулька відповідає веснянці-гаївці «Кривий танець».

Куточки-кутики утворюються лініями, що перетинаються і складають своєрідні узори куточків, часто шиються поперечними штришками-рисочками. Найчастіше зустрічаються на Волині.

Символ решета пов'язаний з палеолітичною Богинею Неба. Сітка, решето, за давніми повір'ями, мають силу оберега від злих духів, відокремлюють добро від зла. Сіткою дуже часто заповнені окремі елементи вишивок – кола, квадрати, трикутники, квіти, листочки тощо.

Гребельки, гребінці символізують промені сонця, дощ, регенеративну енергію. Ці узори часто поєднують з іншими орнаментами.

В основі *рослинного орнаменту* лежить прагнення перенести у вишивку красу природи. Навіть гранично умовні узори виникли внаслідок спостереження реально існуючих форм у природі. В українській вишивці часто використовуються такі мотиви, як «виноград», «хміль», «дубове листя», «барвінок» тощо. Деякі з них несуть на собі відбиток стародавніх символічних уявлень народу. Так, мотив «барвінку» є символом немеркнучого життя, узор «яблучне коло», поділений на чотири сектори, з вишиванням протилежних частин в одному кольорі – символом кохання. У сучасній вишивці трапляється й древній символ «дерево життя», який здебільшого зображається стилізовано у формі листя або гілок.

Калина – дерево нашого українського роду. Колись у сиву давнину вона пов'язувалася з народженням Всесвіту, вогненної трійці Сонця, Місяця і Зорі. Тому і назву свою має від давньої назви Сонця – Коло. А оскільки ягоди калини червоні, той стали вони символом крові та невмирущого роду. Ось через це весільні рушники, дівочі і навіть парубочі сорочки тяжкі тими могутніми гронами. Міцний космотворчий український ланцюжок: крапелька крові – жінка – народження – Україна – Відродження.

*У полі калина,
У полі червона,
Хорошенько цвіте.
Ой роде наш красний,
Роде наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося,
Бо багацько нас є.*

Дуб і калина – мотиви, що найчастіше зустрічаються на парубочих сорочках і поєднують у собі символи сили і краси, але сили незвичайної,

краси невмирущої. Дуб – священне дерево, що уособлювало Перуна, бога сонячної чоловічої енергії, розвитку, життя. Про калину ми вже говорили як про дерево роду. Отже, хлопці й молоді чоловіки мали на собі чудовий оберіг життєдайної сили свого роду.

Символіка *винограду* розкриває нам радість і красу створення сім'ї. Сад-виноград – це життєва нива, на якій чоловік є сіячем, а жінка має обов'язок рости і плекати дерево їхнього роду. Символіка винограду розкриває нам радість і красу створення сім'ї. Виноград символізує злагоду, добробут, єдність і гармонію сімейного життя. Лише добра лоза приносить солодкі плоди. Виноград символізує також братерство, добробут, доброзичливість, довготривалу вірну любов. Тому цей мотив часто зустрічається в різних областях України на жіночих та чоловічих сорочках.

Таємницю життя приховує в собі і квітка *лілія*. В легендах квітка лілії – то символ дівочих чарів, чистоти та цноти. Вишита квітка лілії допоможе розгадати таємницю цих чарів. Якщо пильно придивитися до контурів геометричного узору, то вимальовуються силуети двох пташок – знаку любові та парування. Крім квітки, невід'ємною частиною орнаменту є листок і пуп'янок, що складають нерозривну композицію триєдності. У ній закладено народження, розвиток та безперервність життя. В орнаменті лілію неодмінно доповнює знак, що нагадує собою хрест. Він – магічний, тому й благословляє пару на утворення сім'ї. Адже хрест є прадавнім символом поєднаних сонячної батьківської та вологої материнської енергій. Іноді над квіткою вишиті краплі роси, які також означають запліднення. Та чому ж саме лілія є жіночим символом? А тому, що вона сама є суттю вологої енергії. Це підтверджує й давня назва квітки – крин, – порівняймо цю назву з однокореневим словом криниця.

Пишні *ружі* рясно розквітли на сорочках і рушниках багатьох областей України. Ружа – улюблена квітка українців, її дбайливо плекали під вікнами хати, адже ця квітка нагадує Сонце. А може воно означає вогненну кров, бо староукраїнська назва крові – руда. Узори з ружами укладалися за законами рослинного орнаменту, що означало безперервний сонячний круг з вічним оновленням. Ружа рожева, або мальва – одна з найулюбленіших квіток українців, її дбайливо плекали під вікнами хати. Високі стебла, густо вкриті яскравими ніжними квітами та великими лапатими листками, утворюють живу дивовижну веселкову стіну з безліччю відтінків: від білого, рожевого до червоного і багряного. Сама квітка ружі нагадує сонце. Узори з ружами укладаються за законами рослинного орнаменту, що означає безперервний сонячний рух з вічним оновленням. Існують і стилізовані орнаменти, де квіти укладені в систему геометричного узору і перетворюються таким чином у квіти-зорі.

Узори, що нагадують листя *хмелю*, відносяться до молодіжної символіки. Крім центральної України, вона поширена на Поділлі та Волині. «Хміль» дуже подібний до символіки води та винограду, бо несе в

собі значення розвитку, молодого буяння та любові. Можна сказати, що узор хмелю – це весільна символіка. Народна пісня підказує, що «витися» – для хлопця означає бути готовим до одруження, так як для дівчини заміж іти – це «пучечки в'язати». Мотив хмелю присутній в народній вишивці в узорі, що зветься «ламана гілка», вона символізує упорядкований Всесвіт, що явлений Творцем з первинного хаосу.

Вишня – дерево Весни, краси, мужності, взаємної любові. В багатьох мовах слово вишня має праслов'янський корінь. Слово вишня однокореневе із словом «Вишній» і означає «Божественне Дерево». В дохристиянській вірі Бог вважався вишнім або Всевишнім. З осені наші Предки пересаджували вишню в діжку і вирощували аж до Нового року. Добрим знаком було зацвітання вишні до Нового року, що віщувало щасливу долю дівчині.

Червоний *мак* як магічний символ має таке ж давнє походження, як і червона калина. З давніх-давен в Україні святили мак і ним обсівали хату, подвір'я, людей і худобу, бо вірили, що мак володіє потойбічною силою, яка захищає від усього не доброго. Мак клали до куті, це символ померлих родичів. Ніжна трепетна квітка несе в собі незнищенну пам'ять роду. Дівчата, в сім'ях яких був загиблий, з любов'ю і сумом вишивали узори маку на рушниках і сорочках, а на голову клали віночки з семи маків, присягаючи цим зберегти і продовжити свій рід. Маковий цвіт за популярністю символу значно поступається образіві червоної калини, однак макові зерна є також символом Всесвіту, безмежного зоряного простору, безконечності. Макові зерна є символом плодючості.

У вишивках *зооморфних (тваринних) орнаментів* зображуються: кінь, заєць, риба, жаба; з птахів – півень, сова, голуб, зозуля; з комах – муха, метелик, павук, летючі жуки. В багатьох випадках зооморфні орнаменти є своєрідним, властивим тільки вишивальниці, зображенням, в якому відбивається її індивідуальне бачення узору. У подібних орнаментах виступають у різноманітних часто химерних сплетеннях (однак з збереженням традиційних вимог до композиції) заячі та вовчі зуби, волове око, коропова луска, баранячі роги тощо. Такі орнаменти мають давні тотемічні коріння.

Часто у вишивці зустрічається мотив птаха, іноді з деревом життя у центрі, з гілочками з ягід і листя. Іноді мотив птаха конкретизується до більш ясного відтворення лебедя, орла, пави, качки.

На чернігівському Поліссі зафіксовано мотив філіна, зрідка грифонів, орлів, коней.

Особливо багаті на символіку *птахів* рушники Середньої Наддніпрянщини. Різні птахи виспівують на них, залежно від того, з якої нагоди вишито рушник. Соловей і зозуля полюбляють дівочі рушники. Пави – птахи сімейного щастя, жар-птиці, розсідаються на весільних рушниках і здебільшого мають над собою Боже благословення – вінець чи вінок. Недаремно ж дівчата Полтавщини у весільний вінок вплітали пир'я

павича. Шлюбну пару також символізують соколи, голуби, півні. Характерною ознакою весільного рушника є розташування птахів один до одного голівками. Вони або тримають у дзьобику ягідку калину, або сидять в основі дерева, символу нової сім'ї.

Вишивка в Україні – світ краси й фантазії, поетичного осмислення навколишньої природи, схвильована розповідь про думки й почуття людини, світ натхненних образів, що сягають давньої міфології, звичаїв і уявлень наших предків. Багато таємниць можуть розкрити давні орнаменти. Розгадуючи їх, ми починаємо розуміти, що мова символів предків передавав нам своє ставлення до природи. Схиляючись перед нею, як би просячи у неї милості, захисту, заступництва, древній майстер виводив рукою своєрідні заклинання у вигляді орнаменту. Зауважимо, що народ ретельно відбирав з безлічі знаків і дбайливо зберігав лише ті, що, на його думку, сприяли добробуту, гарного врожаю, достатку, удачі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

- 1.<http://www.dimukraine.com/vishivka.shtml>
- 2.<http://gloriva.prom.ua/al07891-traditsionnava-simvolika-slawanskoj.html>
- 3.http://kampot.org.ua/ukraine/traducii_zvuchai/zvuchai/page.5.2006-ukravinsk-simvoli.html
- 4.<http://viche-boruslava.org.ua/index.Dhp/ukrainskvi-rid/13-tradvtsiia/172-svmvolika-natsionalnovi-wshwkv>

*Гезун Ірина
(Полтава, Україна)*

МАТЕРІАЛИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ВИШИВАННЯ ВІЛЬНОЮ ГЛАДДЮ

Вишивкою називається прикраса виробів з різних матеріалів орнаментальним візерунком або сюжетним зображенням, виконаним нитками і друми матеріалами вручну з допомогою голки або машинним способом. Матеріалом для вишивки в різний час служили жили тварин, натуральні або пофарбовані нитки льону, конопель, бавовни, шовку, волосся, а також перли і дорогоцінні камені, намиста і бісер, блискітки, черепашки, золоті і мідні бляжки, монети. Вишивка тісно пов'язана з побутом, працею, природою і, таким чином, завжди відображала художні смаки і уявлення, виявляла національну своєрідність і майстерність кожного народу. Перехід від кам'яного і кістяного шила до кістяний, а потім бронзової і сталевий голці сприяв винаходу і вдосконаленню все нових і нових способів шиття та вишивання. Виникнувши в глибокій старовині, мистецтво декоративної вишивки протягом багатьох століть зберігається в оздобленні житла, одягу й різних предметів ужитку.

Найбільш стародавні вишивки, що дійшли до наших днів, відносяться до VI-V століть до нашої ери. Вони виконані у Стародавньому Китаї на шовкових тканинах шовком-сирцем, волосом, золотими і срібними нитками. Вишивкою прикрашали не тільки одяг, але і килими і декоративні панно з зображенням дерев і птахів. Найтонші вишивки